

**Микола Бондарчук**

Житомирський державний університет ім. Івана Франка

аспірант (Україна)

E-mail: [istorikov95@gmail.com](mailto:istorikov95@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3230-2156>

ResearcherID: <https://publons.com/dashboard/settings/profile/>

## **Дитяча безпритульність на Житомирщині в 1921-1928 роках та шляхи її подолання**

**Анотація.** Метою дослідження є комплексний аналіз заходів, здійснюваних відповідними органами радянської влади на Житомирщині періоду нової економічної політики (НЕП) з метою ліквідації проявів дитячої безпритульності. Завдання дослідження: визначити основні причини розвитку дитячої безпритульності та її прояви в регіоні в умовах НЕПу; дослідити способи і методи боротьби радянської влади з ними. **Методологічною основою дослідження** є загальнонаукові (логічний, порівняльний), спеціальні історичні методи (проблемно-хронологічний). Вони дозволили визначитися з даним періодом, у якому проблема дитячої безпритульності досліджується конкретно, у хронологічній та логічній послідовності. Щодо вивчення окремих явищ цього процесу застосовувався порівняльний аналіз. Дослідження базується також на принципах науковості, історизму та об'єктивності. **Наукова новизна дослідження** полягає у тому, що вперше здійснено комплексний аналіз проблеми проявів вказаної проблематики у цьому регіоні в 1921-1928 рр. та способів боротьби з ними. Введено у науковий обіг нові архівні документи з даної проблеми і матеріали періодики тих років. Зроблено спробу дати об'єктивну, неупереджену оцінку цих явищ і дій радянської влади у вказані роки. **Висновки.** Нова економічна політика радянської держави впродовж 1920-х рр. реалізовувалася на фоні посилення проявів різного роду соціальних аномалій. Боротьба з ними відбувалася на тлі важкого соціально-економічного становища, у якому опинилося суспільство після громадянської війни. Як показує аналіз архівних джерел, радянська влада надавала цим заходам, а насамперед їх припиненню важливе значення. Проблеми ці були викликані різними чинниками, однак в першу чергу – руйнівними процесами у самому суспільстві і боротьбою більшовиків за утвердження своєї влади. Також це стосується і подій і недавньої на той час Громадянської війни на теренах колишньої Російської імперії та державно-визвольних змагань в Україні 1917-1921 рр. Створення Волинської комісії допомоги дітям 1923 р. сприяло зменшенню розвитку дитячої безпритульності в регіоні, створено низку закладів для проживання таких дітей.

**Ключові слова:** соціальні аномалії, Житомирщина, нова економічна політика, радянська влада, дитяча безпритульність.

**Постановка проблеми.** Проблема дитячої безпритульності в сучасній Україні є досить актуальною. Певним чином вона детермінована економічною кризою в країні, війною на сході з Російською Федерацією. За різними даними, в Україні станом на 2019 р. налічується від 40 до 100 тис. безпритульних та позбавлених батьківського піклування дітей. На вирішення їхнього соціального захисту спрямована дія Закону України «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей» (від 02.06.2005 р.). Тому, з огляду на можливість використання досвіду боротьби з дитячою безпритульністю, доцільним є дослідження масштабів поширення та шляхів вирішення цієї соціальної проблеми на Житомирщині в 1920-х рр.

**Аналіз джерел та останніх досліджень.** Вивченням зазначеної нами тематики займається низка сучасних як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Важливий внесок у дослідження проблеми соціальних аномалій зробив І. Іщенко. Він, зокрема, наголошує, що «дуже часто жебракуванням та бродяжництвом займалися і діти, які були безпритульними. Через голод, хвороби, не маючи житла, діти на рівні з дорослими брали участь в цих процесах. Голод, що панував тоді в південних регіонах України (Миколаївська, Запорізька, Херсонська області) та Поволжі змушував людей вирушати з села до міст в пошуках їжі. Часто сім'ї, які не могли прогодувати дітей, відправляли їх до міст. Там діти жебракували, крали на ринках, вокзалах» [Іщенко, 2001 : 30]. О. Парашевіна акцентує увагу ще на низці причин зростання кількості безпритульних дітей. На її думку, «апробація пропагованих більшовиками соціальних норм сексуальної свободи, емансипації жінки, залучення її до будівництва комунізму, передача виховних функцій від сім'ї – до держави, призвели до збільшення кількості позашлюбних,

покинутих дітей, які стали новим джерелом поповнення дитячої безпритульності» [Паращевіна, 2005 : 11]. В. Виноградова-Бондаренко рід дитячої безпритульності к 1920-ті роки пов'язує такими небезпечними й важкими явищами, як «посуха та неврожай, що посіяли голод, безробіття» [Виноградова-Бондаренко, 2001 : 77]. Перелічені причини мали особливий вплив на збільшення саме бездоглядних дітей. Особливості організаційного становлення системи допомоги дітям в Україні розглядається в роботі І. Власюка [Власюк, 2014-2015 : 102]. Т. Букреев головну причину створення мережі дитячих будинків, вбачає «у прагненні більшовицької влади виховати людину, цілком віддану комуністичним ідеям. З цією метою було утворено такі дитячі заклади: дитячі будинки, інтернати та денні трудові школи, зокрема на Херсонщині та Миколаївщині» [Букреев, 2017 : 89]. Що стосується Житомирщини, то тема дитячої безпритульності, окрім поодиноких досліджень Г. Стародубець та І. Власюка, досі не стала предметом окремого наукового пошуку. Дослідники, розглядаючи окремі аспекти девіантної поведінки у статті «Соціальні аномалії на Волині в період НЕПу», відмічають значне поширення соціальних аномалій у 1921-1928 рр. Одними з головних причин росту сирітства та дитячої безпритульності, на думку вчених, є голод, поганий соціальний захист населення та хвороби [Власюк, Стародубець, 2019 : 115].

**Метою пропонованої розвідки** є вивчення причин і масштабів поширення дитячої безпритульності на Житомирщині в період НЕПу 1921-1928 рр. та шляхи його подолання органами державними влади.

**Виклад основного матеріалу.** Серед основних причин сирітства та дитячої безпритульності в 1920-рр. більшість науковців виділяють наслідки Першої світової війни та національно-визвольних змагань 1917-1921 рр., а також голод, епідемії, поганий соціальний захист населення. Т. Букреев до основних причин дитячої безпритульності відносить: «низький матеріальний рівень життя багатьох родин; безробіття, що було найбільш поширене серед молоді; недоліки становлення нової освітньої та виховної системи, недоступність системи освіти для певної частини дітей; соціально-психологічний клімат перехідного періоду, формування маргінальної особистості; соціально-класову політику радянського уряду й формування авторитарної політичної системи; політичні репресії та депортації; суперечливий процес становлення системи охорони дитинства в УСРР». В результаті перелічених причин багато неповнолітніх ставали на шлях безпритульності, навіть, при живих батьках [Букреев, 2016 : 68].

Варто зазначити, що означені причини перебігу дитячої безпритульності фактично були універсальними і стосувались всієї України. Так, на Миколаївщині та Одещині однією з причин різкого збільшення сирітства серед дітей та їхньої безпритульності, стала «масова міграція в ці регіони населення Поволжя, Донбасу, які постраждали найбільше в часи голоду 1921-1923 рр. Безсилі люди з сім'ями осідали на залізничних станціях, у порожніх вагонах, покинутих будівлях. Різко зросла проституція серед дівчат. Крім того, Одеська і Миколаївська губернії, згідно з рішенням Ради захисту дітей, стали місцем переселення дітей з Донбасу». Таким чином, голод відіграв одну з визначальних ролей не тільки у виникненні, а й у стимулюванні зростання контингенту безпритульних дітей [Букреев, 2016 : 70].

Через низьке матеріальне забезпечення родин після закінчення національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. і в подальші роки, виростити дітей та забезпечити їх усім необхідним було дуже важко, і це, в основному, стосувалось селянських родин. Особливо відчутною ця проблема проявилася на Волині, населення якої було переважно сільським. Волиняни зазнали значних матеріальних збитків унаслідок військових дій, частої зміни влади в 1918-1920 рр. Саме на території Житомирщини розгорталися події Другого зимового походу армії УНР у жовтні-листопаді 1921 р. 17 листопада 1921 р. частини Волинської армійської групи генерала Тютюнника були розбиті більшовицькою кавалерією Г. Котовського в районі с. Малі Миньки (тепер Народицький район). Під с. Базар полонені українські вояки були розстріляні [23].

У досліджуваний нами період дітей у волинських родинах було багато і прогнати їх також стало важким завданням. На початку 1920-х рр. набули поширення випадки, коли батьки віддавали дітей до міст. Їх залишали напризволяще на вулицях, ринках та інших громадських місцях. Це стало однією з причин зростання рівня дитячої безпритульності. Подібна ситуація повторювалась і пізніше, особливо в роки Голодомору 1931-1933 рр.

Загрозливе зростання масштабів поширення дитячої бездоглядності спонукало офіційну владу до розгортання заходів боротьби з нею. Сучасні дослідники проблеми виокремлюють кілька періодів боротьби органів радянської влади з дитячою безпритульністю та сирітством. Зокрема, С. Пришляк вважає, що «перший етап охоплює 1921–1923 рр., саме тоді вирішувалося питання створення максимальної кількості дитячих установ для розміщення в них безпритульних дітей та підлітків, надання їм матеріальної допомоги (дитячі будинки, інтернати, трудові школи, дитячі клуби та ін.). У 1924–1925 рр. (другий етап) основну увагу приділяли утворенню шкіл-клубів, денних дитячих будинків, організації осередків «Друзі дітей». На третьому етапі – 1926–1928 рр. – проводились рейди з вилучення безпритульних із вулиць,

.....  
активізувалась робота осередків «Друзі дітей», а також відбувалась боротьба із безробіттям підлітків» [Пришляк, 2012 : 57].

На початку 1920-х рр. в Радянській Україні відбувається й організаційне становлення системи допомоги безпритульним дітям. «Центральним органом, який займався вирішенням проблемами сирітства, стала Рада захисту дітей заснована в 1919 р. Згодом було створено інспекції при відділах народної освіти. Центральну комісію допомоги дітям в Україні (ЦКДД) було створено при Комісії з ліквідації наслідків голоду в листопаді 1922 р. постановою РНК УСРР. Вона стала самостійним органом лише з серпня 1923 р. Її головним завданням було подолання дитячої безпритульності» [Власюк, 2018 : 67].

Народним комісаріатом освіти (НКО) УСРР на законодавчому рівні було прийнято низку постанов, що стосувалися «відкриття та утримання дитячих будинків (1920 р.), про боротьбу з дитячою безпритульністю (1924 р.); кодекси законів про народну освіту (1922 р.), шлюб, опіку, сім'ю та акти громадянського стану (1926 р.) регулювали і систему соціального захисту дітей» [Гудзь, 2013 : 90].

Необхідно вказати на те, що в 20-х рр. XX ст. почали створюватись в УСРР і регіональні комісії з питань допомоги дітям. Зокрема, в грудні 1924 р. розпочала роботу Житомирська комісія допомоги дітям. Житомирщина на той час входила до складу Волинської губернії і в її районах діяла Волинська губернська комісія допомоги дітям, яка почала свою роботу ще в жовтні 1923 р. Також робота цих органів була в Коростенській та Шепетівській округах [Власюк, 2018 : 70].

Свідченням серйозного ставлення місцевої влади до питань організації опіки дітей є факт розгляду цього питання на засіданнях губернського відділу освіти. Активну роботу з організації опіки дітей на території Житомирщини підкреслює ще один важливий факт. Так, «29 січня 1921 р. на черговому засіданні Волгубнаросвіти члени комісії своїм рішенням постановили, що потрібно знайти всі необхідні речі для функціонування дитячого будинку, в тому числі фартухи для персоналу» [ДАЖО. Ф.Р-1657. Оп.4. Спр.43. Арк.48].

Перша спроба реалізації проекту з відкриття дитячого будинку в м. Житомирі була здійснена ще у 1920 р. «16 грудня 1920 р. в м. Житомирі відбулося засідання Волгубвідділу наросвіти і комісією було прийнято постанову про відкриття дитячого будинку на 40 чоловік і дитячого клубу з нагоди тижня дитини. Дитячий будинок мав назву «Сиріт і дітей червоноармійців» » [ДАЖО. Ф.Р-1657. Оп.4. Спр.4. Арк.42].

Одним зі способів залучення коштів на потреби забезпечення дитячих закладів, який практикувався в регіоні, стало проведення працівниками Волгубвідділу наросвіти акцій зі збору коштів серед мешканців волинських міст та сіл. Зокрема, «чиновники Волинського губернського відділу народної освіти в квітні 1921 р. їздили Житомирським повітом, де в сільській місцевості проводили мітинги серед дорослого населення, збирали кошти на відкриття та функціонування дитячих будинків. Також селяни активно допомагали партпрацівникам в їхній справ і продовольством» [ДАЖО. Ф.Р-1657. Оп.4. Спр. 43. Арк.53]. «В період з 15 вересня по 15 жовтня 1927 р. Волинським виконкомом було ініційовано чергову акцію зі збору коштів для дитячих будинків. Низка закладів харчування та сфери культурного обслуговування населення в обов'язковому порядку мала перераховувати частину своїх доходів у фонд допомоги безпритульним дітям: по всіх закритих ресторанах та відкритих кафе-їдальнях, починаючи з 9-ї години вечора – 5% на рахунки, що перевищують три карбованці; нарахування понад 5% по всіх кіно- й театрах, квитки на які перевищують понад 50 коп.; нарахування в 2 коп. на кожну пляшку пива.

Контроль за виконанням розпорядження покладался на органи державного порядку. Райвиконкомам і міліції надавалось право накладати на порушників штрафи до 10 карбованців або виконання трудової повинності на 5 днів» [ДАЖО. Ф.Р-277. Оп.1. Спр.98. Арк.65].

Окрім дитячих будинків, безпритульними дітьми та сиротами опікувалися трудові колонії. Такі заклади в Україні почали діяти з 1921 р. На території Житомирщини один з таких будинків планувалося організувати в Левківській волості Житомирського повіту, «в нетрудовій садиби в с. Вацькові, переданій комнезамові для організації там трудової колонії» [ДАЖО. Ф.Р-1983. Оп.1. Спр. 3. Арк.31]. Подібні установи почали відкриватись і в інших місцях Житомирського повіту, зокрема, «в Троянівській волості. Їх забезпечували всім необхідним райпродкоми Волинської губернії» [ДАЖО. Ф.Р-1983. Оп.1. Спр.3. Арк.104]. Діти, перебуваючи в трудовій колонії, мали змогу навчатись, отримували регулярне харчування і повинні були працювати. Це сприяло їхній адаптації в колективі та виробленню певних трудових навичок.

Відкриття дитячих закладів передувало створення спеціальної комісії, яка перевіряла технічний стан будівлі, де мав розміщуватись дитячий будинок, наявність усіх необхідних матеріалів. Для прикладу, «при відкритті дитячого закладу в с. Лука Левківської волості в 1921 р. було створено комісію в складі таких осіб: представника наросвіти, інспектора робітничо-

селянської організації і представника місцевого комнезаму» [ДАЖО. Ф.Р-1983. Оп.1. Спр.3. Арк.63].

Волинська комісія допомоги дітям розробила комплекс заходів, що стосувалися забезпечення безпритульних нормальними умовами життя в дитячих установах відкритого та закритого типів, необхідними санітарно-гігієнічними засобами, одягом та належним харчуванням. Відповідною «постановою Волгубнаросвіти від 13 червня 1923 р. був затверджений План роботи по охороні здоров'я дітей на місцях. Співробітники комісії перевіряли всі дитячі заклади в Житомирській та Коростенській округах Волинської губернії на предмет його виконання» [ДАЖО. Ф.Р-31. Оп.1. Спр.60. Арк.98].

«З 1 жовтня 1923 р. до 1 серпня 1924 р. Волинською комісією було надано допомогу 457 безпритульним дітям, 169 дітям безробітних батьків, а також дітям-сиротам, організовано відпочинок в таборах юних ленінців у Житомирі (270 осіб), Коростені (90 осіб) на суму 3 278 крб. Для дітей членів Комітету незаможного селянства (КНС) створено 5 дитячих ясельних груп на 250 місць, а також зібрано дотації на суму 3 000 крб., отримано 200 пайків з молочарського розподільчого пункту; влаштовано 93 дитини (витрачено 487 крб.), які виходили з дитбудинків за віком; проліковано 712 дітей з важкими захворюваннями (туберкульоз, тиф)» [ДАЖО. Ф.Р-277. Оп.1. Спр.98. Арк.65]. «У квітні 1924 р. в Житомирі було відкрито їдальню для безпритульних дітей та розширено будинок з 27 місць до 50 для них, створено дитячу колонію для дітей, які хворіли на туберкульоз на 50 місць» [ДАЖО. Ф.Р-643. Оп.1. Спр.2. Арк.49].

Особливою групою дітей, які привертали до себе увагу органів радянської влади, були ті, хто масово збирались на залізничних вокзалах, станціях, ринках, підвалах будинків, пустих вагонах або просто неба, в парках та лісах. Таких дітей було дуже важко знайти, щоб облікувати та розмістити у відповідні дитячі заклади. Ці діти були дуже мобільні, могли швидко долати великі відстані, передусім на потягах, переховуючись в них від міліції. Волинською комісією допомоги дітям було зафіксовано, що «в 1923 р. в Житомирській окрузі нараховувалось 463 таких дитини. Найбільшу кількість з них складала вікова категорія від 8 до 14 років (439), а найменшу - 4-річні діти (24). Саме для цих дітей було відкрито 16 грудня 1923 р. перший в м. Житомирі спеціальний дитячий будинок. Цей заклад органи державної влади забезпечували всім необхідним: їжею, одягом, засобами гігієни» [ДАЖО. Ф.Р-643. Оп.1. Спр.6. Арк.175].

Під патронатом Волинської губернської та Житомирської окружної комісій допомоги дітям перебували різні дитячі установи в 1923-1924 рр. Було надано дотації на їхнє функціонування в розмірі 22 192 крб. Ці організації опікувались: «закритим будинком для підлітків на 50 осіб., дитячим майданчиком на станції Житомир, їдальню на 125 чоловік, гуртожитком-майстернею для дівчат-підлітків на 25 осіб, дитячим туберкульозним санаторієм на 40 дітей, відділенням для дітей, хворих на кістковий туберкульоз на 15 ліжок тощо» [ДАЖО. Ф.Р-643. Оп.1. Спр.10. Арк.9]. У той час в закритих установах Губернського відділу наросвіти та Губздраву «перебували по м. Житомиру 2 294 дітей, по губернії – 1766» [ДАЖО. Ф.Р-643. Оп.1. Спр.16. Арк.69].

Необхідно зазначити, що в умовах становлення радянських органів влади, було прийняте рішення про те, що безпритульні діти також можуть перебувати під патронатом окремих осіб, які проживали в містах чи селах. Така форма опіки могла мати місце лише за умови, коли особи-патрони мали достатньо велике житло, могли прогодувати таких дітей та дати їм освіту. Часто ці процеси мали і примусовий характер [6, с. 69]. Патрунування охопило переважно селянське населення Волині. «У відповідності зі статистичними даними 1924 року у селах Житомирської округи Волинської губернії на приватному утриманні селян перебувало 715 дітей, тоді як у містах – 121; Коростенської – відповідно 379 та 37; Шепетівської – 575 та 73» [ДАЖО. Ф.Р-643. Оп.1. Спр.9. Арк.11]. Патрони-селяни вимагали надання їм податкових та інших пільг на утримання цих дітей, враховуючи усі складнощі післявоєнного життя на селі та можливості прогодування власних сімей.

«Станом на 1 жовтня 1927 р. Волинська окружна комісія допомоги дітям повідомляла про відсутність місцевих безпритульних дітей. Головний контингент безпритульних дітей у 1927/28 господарському році складали діти з інших округ, втікачі з дитбудинків, профілакторіїв. Продовжувалося надання допомоги напівсиротам, дітям безробітних батьків, дітям, родичі яких перебували у злиднях або були правопорушниками, дітям членів КНС. У 1926-1927 рр. комісія вперше ввела стипендії для вихідців з дитбудинків, які вступили до професійних шкіл та вищих навчальних закладів. У 1927-1928 рр. постановою ВУЦВК ліквідовувалися районні комісії допомоги дітям, і відповідна робота у районах передавалась громадській організації «Друзі дітей»» [Власюк, 2014-2015 : 100].

Важливим напрямком роботи губернської комісії допомоги дітям була організація осередків «Друзі дітей» та налагодження тісної співпраці з ними. Необхідно зазначити, що ці заходи проводились досить ефективно. Українська дослідниця Л.В. Олянич зазначає, що «стихийне виникнення цих осередків розпочалося наприкінці 1923 р., а офіційне – на початку 1924 р. (відповідне положення ЦКДД при ВУЦВК) на підприємствах та в установах українських

міст і сіл. На 1 жовтня 1925 р. в УСРР існували 4,3 тис. осередків та 392 тис. членів (наприкінці 1929 р. – відповідно 7,7 тис. осередків та 410 тис. членів), а статут Всеукраїнського товариства під назвою «Друзі дітей» було зареєстровано у березні 1926 р. » [Олянич, 2008 : 2].

Впродовж досліджуваного періоду товариство «Друзі дітей» зробило вагомий внесок у справу боротьби з безпритульністю дітей на Волині, зокрема, та загалом в Україні. Ці осередки проводили таку роботу: «шефство над дитячими установами, підбір, обстеження дітей, утримання установ за свої кошти, попередження безпритульності, індивідуальна допомога бідним родинам та дітям, індивідуальне патрунування підлітків, влаштування дітей на роботу, відправлення їх на батьківщину за кошти осередків тощо» [Власюк, 2018 : 67]. «Станом на 1926 р. товариство нараховувало по Україні 2115 міських осередків з 170 тис. членів, 300 сільських осередків з 73 тис. членів» [Власюк, 2018 : 67].

У Волинській губернії «станом на 1 жовтня 1924 р. нараховувалось 80 осередків цієї організації, які мали 5 585 членів, а на 1 квітня 1925 р. - 137 осередків (9 658 членів). У м. Житомирі осередки організації «Друзі дітей» самостійно утримували дитячі будинки, проводили шефську роботу над дитячими закладами по території Житомирського повіту. Губернський бюджет осередків складав 11 375 крб. » [Власюк, 2018 : 68].

**Висновки.** Отже, в 1921-1928 рр. рівень дитячої безпритульності на території Житомирщини був досить високим. Причинами цього негативного явища були: важке соціально-економічне становище українського населення, наслідки Першої світової війни та національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. В досліджуваній нами період відбувається і організаційне становлення системи допомоги безпритульним дітям в Україні. Спочатку центральним органом, який займався вирішенням проблемами сирітства, стала Рада захисту дітей. Пізніше було створено інспекції при відділах народної освіти.

Важливе значення для розв'язання проблеми дитячої безпритульності в регіональному масштабі мало створення Житомирської комісії допомоги дітям в грудні 1924 р. Житомирщина на той час входила до складу Волинської губернії і в її районах з жовтня 1923 р. діяла Волинська губернська комісія допомоги дітям. Також повноваження комісії поширювалися на територію Коростенської та Шепетівської округ. Зокрема, завдяки діяльності цього органу, на території Житомирщини було відкрито низку дитячих заходів, які надавали допомогу безпритульним дітям (трудова дитяча колонія в с. Вацьків (1921 р.); дитячий будинок в с. Лука (1921 р.) та Житомирі (1924 р.). Важливий вклад в подолання проявів дитячої безпритульності в Україні загалом і на території Житомирщини, зокрема, зробила громадська організація «Друзі дітей». Це товариство надавало також грошові кошти на відкриття дитячих закладів, забезпечувало їх найнеобхіднішим.

**Подяка.** Висловлюю щирі вдячність членам редакційної колегії журналу за конструктивні консультації, надані під час підготовки статті до друку.

**Фінансування.** Автор не отримав фінансової підтримки для проведення дослідження й публікації цієї статті.

#### Джерела та література:

**Букрєєв, Т.** (2016). Досвід подолання дитячої безпритульності у другій половині 20-х років ХХ ст. на Півдні України (за матеріалами Херсонщини). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, Вип. 45, т. 1, С. 221–226.

**Букрєєв, Т.** (2017). Дитячий будинок як «історична необхідність» в період формування радянської тоталітарної системи. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія : Історія. 1(1). С. 88-94

**Виноградова-Бондаренко, В. Є.** (2001). *Виховання безпритульних дітей в Україні в 20-х роках ХХ століття*: (Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 – Історія України). Київ, 21 с.

**Власюк, І. М.** (2014-2015). Державні та суспільні заходи подолання дитячої безпритульності на Волині в 1920-х роках. *Гуржіївські історичні читання*: Збірник наукових праць. 8–9, С. 100–103.

**Власюк, І. М.** (2018). Діяльність державних комісій допомоги дітям на Волині у роки НЕПу (1921-1928 рр.). *Емінак: науковий щоквартальник*, № 1 (21) (січень-березень), т. 3. С. 66-70.

**ДАЖО** – Державний архів Житомирської області.

**Діптан, І. І.** (2008). Спеціальні державні інституції боротьби з дитячою безпритульністю в Українській СРР (1919–1932 рр.): чинники з організації, механізм і результати діяльності. *Рідний край*. № 2 (19).

**Другий зимовий похід.** Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/2020/10/31>.

**Зінченко, А. Г.** (2002). *Дитяча безпритульність в радянській Україні в 20-х – першій половині 30-х років ХХ століття* (автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 – історія України). Одеса, 17 с.

**Зінченко, А. Г.** (2007). Діяльність центральних державних органів з питань подолання дитячої безпритульності у 20–30-х роках ХХ ст. в Україні. *Інтелекція і влада. Серія: Історія*. Вип. 10, С. 54–67.

- Іваненко, В.В., Іщенко, І.В.** (2006). *Україна непівська: аналіз соціальних аномалій південного регіону*. Моногр.. Дніпропетровськ, 280 с.
- Іщенко, І.В.** (2001). Жебракування та бродяжництво як соціальні аномалії в Україні періоду непу (1921-1928 рр.): об'єктивні й суб'єктивні чинники поширення. *Грані*, 1(15) січень-лютий. С.26-34.
- Іщенко, І. В.** (2003). *Державна політика у сфері боротьби з соціальними аномаліями періоду непу (1921–1928 рр.): досвід, протиріччя, уроки (за матеріалами Півдня України)* (автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 – історія України). Дніпропетровськ, 16 с.
- Комар, Є. Г.** (2015). *Соціальні аномалії у повсякденному житті населення УСРР 20-х рр. ХХ ст.*: (дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 – історія України). Київ, 213 с.
- Кондратюк, Р. Ю., Самолук, Д.Я., Табачник, Б.Ш.** (2007). *Адміністративно-територіальний устрій Житомирщини: 1795-2006 рр.*: Довідник: Офіційне видання. Житомир: «Волинь». 620 с.
- Лебина, Н.** (2015). Советская повседневность: нормы и аномалии. От военного коммунизма к большому стилю. *М.: Новое Литературное Обозрение*, 488 с.
- Лебина, Н. Б.** (1999). *Повседневная жизнь советского города : нормы и аномалии : 1920–1930 годы*. СПб. : Журнал «Нева» : Летний Сад, 316 с.
- Маслова, О. Б.** (2010). *Ликвидация массовой детской беспризорности в Советской России в 1920-е годы*: (автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02). Пятигорск, 19 с.
- Олянич, Л. В.** (2008). *Створення та діяльність Всеукраїнського товариства «Друзі дітей» (1924–1936 рр.): організаційний статус, структура та функції*. (автореферат... к. істор. наук спец.: 07.00.01 – історія України). Харків, с. 12.
- Паращевіна, О.** (2005). Діти і голод 1921–1922 рр. в Україні. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: міжвід. зб. наук. пр. Вип. 14*. С. 137-146.
- Пашин, В. П.** (2006). *Советская Россия в 1920-е годы: власть, социальные аномалии, общество*: [моногр.]. Курск : Курский гос. технический университет, 296 с.
- Пришляк, С. О.** (2012). Дитяча безпритульність у 20–30-х рр. ХХ століття. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. №2. С. 54–61.
- Стародубець, Г. М., Стародубець, В. О.** (2019). «Позбавленці» в соціальній структурі радянського села 1920-х років. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Історія (27), С. 19-25. DOI: 10.31652/2411-2143-2019-27-19-25
- Starodubets, G., Vlasuk, I.** (2019). Social anomalies in Volyn in the period of nep and the fight against them. *East European Historical Bulletin*. Drohobych: Publishing House «Helvetica». 13, p. 114-124.

**Николай Бондарчук**

Житомирский государственный университет имени Ивана Франко  
аспирант (Украина)

#### **Детская беспризорность на Житомирщине в 1921-1928 годах и пути ее преодоления**

**Аннотация.** *Целью исследования* является комплексный анализ мероприятий, осуществляемых соответствующими органами советской власти на Житомирщине периода новой экономической политики (НЭП) с целью ликвидации проявлений детской беспризорности. *Задачи исследования:* определить основные причины развития детской беспризорности и ее проявления в регионе в условиях НЭПа; исследовать способы и методы борьбы советской власти с ними. **Методологической основой** исследования являются общенаучные (логический, сравнительный), специальные исторические методы (проблемно-хронологический). Они позволили определиться с данным периодом, в котором проблема детской беспризорности исследуется конкретно, в хронологической и логической последовательности. По изучению отдельных явлений этого процесса применялся сравнительный анализ. Исследование базируется также на принципах научности, историзма и объективности. **Научная новизна исследования** заключается в том, что впервые осуществлен комплексный анализ проблемы проявлений указанной проблематики в регионе в 1921-1928 гг. и способов борьбы с ними. Введено в научный оборот новые архивные документы по данной проблеме и материалы периодики тех лет. Сделана попытка дать объективную, непредвзятую оценку этих явлений и действий советской власти в указанные годы. **Выводы.** Новая экономическая политика советского государства в течение 1920-х гг. Реализовывалась на фоне усиления проявлений разного рода социальных аномалий. Борьба с ними происходила на фоне тяжелого социально-экономического положения, в котором оказалось общество после гражданской войны. Как показывает анализ архивных источников, советская власть предоставляла этим мерам, а прежде всего их прекращению важное значение. Проблемы эти были вызваны различными факторами, однако в первую очередь –

разрушительными процессами в самом обществе и борьбой большевиков за утверждение своей власти. Также это касается и событий и недавней в то время Гражданской войны на территории бывшей Российской империи и государственно-освободительной борьбы в Украине 1917-1921 гг. Создание Волынской комиссии помощи детям 1923 способствовало уменьшению развития детской беспризорности в регионе, создан ряд учреждений для проживания таких детей.

**Ключевые слова:** социальные аномалии, Житомирщина, новая экономическая политика, советская власть, детская беспризорность.

**Mykola O. Bondarchuk**  
Zhytomyr Ivan Franko State University  
postgraduate student (Ukraine)

### ***The Child Homelessness as a Kind of Social Anomalies in the Zhytomyr Region in 1921-1928s and Ways to Overcome it by the Soviet Authorities***

**The purpose of the study** is a comprehensive analysis of the measures taken by the relevant Soviet authorities in the Zhytomyr region during the New Economic Policy (NEP) to eliminate the manifestations of child homelessness. Objectives of the study: to determine the main causes of child homelessness and its manifestations in the region during the NEP; to explore the ways and the methods of struggle by the Soviet authorities against them. **The methodological basis of the study** are general scientific (logical, comparative), special historical methods (problem-chronological). They allowed us to determine this period, in which the problem of child homelessness is studied specifically, in chronological and logical sequence. Comparative analysis was used to study individual phenomena of this process. The study based on the principles of science, historicism and objectivity. **The scientific novelty of the study** is that for the first time a comprehensive analysis of the problem of manifestations of this problem has been conduct in this region in 1921-1928 and ways to combat them. New archival documents on this problem and materials of periodicals of those years were put into scientific circulation. The attempt has been made to give an objective, unbiased assessment of these phenomena and the actions of the Soviet authorities in those years.

**Conclusions.** The new economic policy of the Soviet state during the 1920's was implemented against the background of increasing manifestations of various social anomalies. The struggle against them took place against the background of the difficult socio-economic situation in which society found itself after the civil war. According to the analysis of archival sources, the Soviet authorities paid great importance to these measures, and first of all to their termination. These problems were caused by various factors, but primarily - the destructive processes in society itself and the struggle of the soviet authorities for the establishment of their power. This also applies to the events and the recent Civil War in the former Russian Empire and the state liberation struggle in Ukraine in 1917-1921. The establishment of the Volyn Commission for Assistance to Children in 1923 helped reduce the development of child homelessness in this region.

**Key words:** social anomalies, Zhytomyr region, New economic policy, Soviet government, child homelessness.

#### **References:**

- Bukreev, T.** (2016). Dosvid podolannya dutiachoi bezprutynosti v drugiy polovuni 20 rokiv na pivdni Ukrainu. [The experience of overcoming child homelessness in the second half of the 20s of the twentieth century in the South of Ukraine (according to the materials of Kherson region)]. *Naukovi praci istoruchngo facultetu Zaporizhckogo natsionalnogo universutety - Scientific works of the historical faculty of Zaporizhia National University*. 45, 1, pp. 221–226. [in Ukrainian].
- Bukreev, T.** (2017). Dutachiy budunok yak "istoruchna neobhidnist" v period formyvannya radanskoii totalitarnoi sustemu [Orphanage as a "historical necessity" during the formation of the Soviet totalitarian system]. *Naukovi zapuski Ternopil'skogo natsionalnogo pedagogichnogo universutety imeni Volodymyra Hnatyuka - Scientific notes of Ternopil National Pedagogical University of Volodymyr Hnatyuk. Series: History, Issue. 1 (1)*. Pp. 88-94. [in Ukrainian].
- DAZhO** – Derzhavnyj arkhiv Zhytomyrs'koji oblasti. [State Archives of Zhytomyr Region]. [in Ukrainian].
- Diptan, I.** (2008). Specialni derzhavni instutyscii borotbu z dutiachou bezprutynostu v Ukrainiskiy SRR (1919-1932): chynnuky z organizatsii, mechanism i rezultatu dialnosti. [Special state institutions to combat child homelessness in the Ukrainian SSR (1919–1932): factors of organization, mechanism and results of activities]. *Ridnuy kray - Homeland. № 2 (19)*. [in Ukrainian].
- Druhiy zumovuy pohid** [The second winter hike]: electronic resource URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/2020/10/31>. [in Ukrainian].

- Gudz, A.** (2013). Stanovlennya ta rozvutok zakonodavstva pro socialnyi zahust beazdomnuh osib ta bezprutylnuh ditey. [Formation and development of legislation on social protection of homeless people and homeless children]. *Naukovy visnik Mizhnarodnoho humanitarnogo universitetu. Jurisprudencia - Scientific Bulletin of the International Humanities University. Jurisprudence.* 5. pp. 88-92. [in Ukrainian].
- Ishchenko, I.** (2001). Zhebrakuvannya i brodiazhnustvo yak socialni anomalii v Ukraina period Nepu (1921-1928): objectivni ta subektivni chunnuki pochurennia. [Begging and vagrancy as social anomalies in Ukraine during the NEP period (1921-1928): objective and subjective factors of spread]. *Grani - Faces, 1 (15) January-February.* P.26-34. [in Ukrainian].
- Ishchenko, I.** (2003). *Derzhavna polituka u sferi borotbu z socialnymy anomaliami period NEPU 1921-1928: dosvid, proturicha, uroku (za materialamu Hsvdnyia Ukrainu).* [State policy in the field of combating social anomalies of the NEP period (1921-1928): experience, contradictions, lessons (according to the materials of the South of Ukraine)] (*Extended abstract of Candidate's thesis*). Dnepropetrovsk. [in Ukrainian].
- Ivanenko, V., Ishchenko, I. V.** (2006). *Ukraina Nepivska: analys socialneh anomalii v pivdennuh regionah.* [Nepivska Ukraine: an analysis of social anomalies in the southern region]. Monograph. Dnepropetrovsk, 280 p. [in Ukrainian].
- Komar, E.** (2015). *Socialni anomalii povsakdennogo zhuttya naseleennia USRR v 20 roky.* [Social anomalies in the everyday life of the population of the USSR in the 1920s]. (*Extended abstract of Candidate's thesis*). Kyiv, 213 p. [in Ukrainian].
- Kondratyuk, R.Yu., Samolyuk, D.Ya., Tabachnik, B. Sh.** (2007) *Administrativno-teritorialnuy ustriy Zhytomyrchynu: 1795-2006.* [Administrative and territorial structure of Zhytomyr region]: 1795-2006: Dovidnik - Handbook: Official publication / Zhytomyr: "Volyn". 620 p. [in Ukrainian].
- Lebina, N.** (1999). *Povsednevnoia zhuzn sovetskogo goroda: normy i anomalii 1920-1930.* [Everyday life of the Soviet city: norms and anomalies: 1920-1930]. Saint Petersburg : Neva Magazine: letniy sad - Saint Petersburg : Neva Magazine: Summer Garden, 316 p. [in Russian].
- Lebina, N.** (2015). *Sovetskaya povsednevnost: normy i anomalii. Ot voennogo komunizma k bylchomu stilu.* [Soviet everyday life: norms and anomalies. From military communism to great style]. *M.: Novoye literaturnoe obozrenie - M.: New Literary Review, 488 p.* [in Russian].
- Maslova, O.** (2010). *Likvidatsia masovoy detskoy bezprizornosti v Sovetskoy Rossii v 1920 godah.* [Elimination of mass child homelessness in Soviet Russia in the 1920s]. (*Extended abstract of Candidate's thesis*). Pyatigorsk. [in Russian].
- Olyanich, L.** (2008). *Stvorennia ta dialnist Vseukrainskogo tovarustva "Druzi ditey" (1924-1936): organizatsiynuy status, structura i funktsii.* [Establishment and activity of the All-Ukrainian Society "Friends of Children" (1924-1936): organizational status, structure and functions]. (*Extended abstract of Candidate's thesis*). Kharkiv. [in Ukrainian].
- Parashchevina, O.** (2005). Dity i golod v 1921-1922 rokah v Ukraini. [Children and the famine of 1921-1922 in Ukraine]. *Problemy istorii Ukrainu: facty, sudjennia, pochuki: mizhvidomchy zbirnik. Nauka bi inche. - Problems of the history of Ukraine: facts, judgments, searches: interdepartmental. zb. Science. etc.* 14. pp. 137-146. [in Ukrainian].
- Pashin, V.** (2006). *Sovetskaya Rossia v 1920 godah: vlast, socialnye anomalii, obchestvo.* [Soviet Russia in the 1920s: power, social anomalies, society]: [monograph]. Kursk: Kursk gosudarstvennyi tekhnicheskii universitet - Kursk: Kursk state. Technical University, 296 p. [in Russian].
- Prishlyak, S.** (2012). Dutiacha bezprutylnist v 1920 i 1930 rokah. [Child homelessness in the 1920s and 1930s]. *Naukovi visniki Lvivskoho derzhavnoho universitetu vnutrichnich sprav - Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs.* №2. Pp. 54-61. [in Ukrainian].
- Starodubets, G., Starodubets, V.** (2019). "Posbaventsi" v socialniy structure radianckogo sela 1920 rokiv. ["Deprived" in the social structure of the Soviet village of the 1920s]. *Naukovi zapyski Vinnitskogo derzhavnoho universitetu Mykhaila Kotsyubynskogo - Scientific papers of Vinnytsia Mykhailo Kotsyubynskyi State Pedagogical University. Series: History (27).* DOI: 10.31652/2411-2143-2019-27-19-25 [in Ukrainian].
- Starodubets, G., Vlasuk, I.** (2019). Socialni anomalii na Volyni v period NEPU ta borotba z nymy. [Social anomalies in Volyn in the period of nep and the fight against them]. *Shidno Evropeiskiy istoricheskyy visnik - East European Historical Bulletin. Drohobych: Publishing House «Helvetica».* 13, p. 114-124. [in English].
- Vinogradova-Bondarenko, V.** (2001). *Vyhovannia bezprutylnuh ditey v Ukraini v 20 rokakh XX stolittia.* [Education of homeless children in Ukraine in the 20s of the XX century]. (*Extended abstract of Candidate's thesis*). Kyiv. [in Ukrainian].
- Vlasyuk, I.** (2014-2015). *Derzhavni ta suspilni zahodu podolannia dutiachoi bezprutylnosti na Volyni v 20 rokakh.* [State and public measures to overcome child homelessness in Volhynia in the 1920s]. *Gurzhiyevski istorichni chutannia: Zbirnik naukovykh prats - Gurzhiyev's historical readings: Collection of scientific works.* 8-9, pp. 100-103. [in Ukrainian].

.....  
**Vlasyuk, I.** (2018). Dialnist derzhavnuh komisiy dopomogu ditiam na Volyni pid chas NEPu (1921-1928). [Activities of state commissions to help children in Volyn during the NEP years (1921-1928)]. *Eminak: naukovyy chokvartalnik - Eminak: scientific quarterly*, № 1 (21) (January-March), vol. 3. P. 66-70. [in Ukrainian].

**Zinchenko, A.** (2002). *Dutiacha bezprutulnist v radyanskiy Ukrauni v 1920 I perchiy pokovuni 1930 rokiv*. [Child homelessness in Soviet Ukraine in the 1920s and the first half of the 1930s] (Extended abstract of Candidate's thesis). Odessa. [in Ukrainian].

**Zinchenko, A.** (2007). Dialnist centralnuh derzhavnuh orhaniv z putan podolannya dutiachoi bezprutulnosti v 20-30x rorah dvatsatogo stolittya v Ukraini. [Activities of central state bodies on overcoming child homelessness in the 20-30s of the twentieth century in Ukraine]. *Intelligentsia i vlada. Seria: istoria - Intelligentsia and power. Series: History*. Vip. 10, pp. 54–67. [in Ukrainian].

Статтю надіслано до редколегії 04.10.2020 р.  
Статтю рекомендовано до друку 09.11.2020 р.